

KAPITEL 6

ÖVERSIKT. ORKESTERBILDNINGAR PERIODEN 1878–1905

Efter avvecklingen av Göteborgs orkester behöll man det ekonomiska företaget Göteborgs orkesterkassa.¹ Orkesterkassans kapital växte successivt, bland annat till följd av handel i hypoteksobligationer och andra värdepapper, vilket en elak tunga skulle kunna säga var karakteristiskt för hur det kulturella kapitalet förvaltades i Göteborg. Orkesterkassan användes inte mer under återstoden av seklet för att bilda en orkester. Däremot delade den vid enstaka tillfällen ut bidrag för enskilda projekt med orkesterkonserter,² men det kunde lika gärna hända att den gav avslag på en ansökan, och motiveringen var då att styrelsen ville avvakta händelseutvecklingen och möjligen behövde pengarna till något större projekt längre fram i tiden.³

Karl Valentin

En som ofta ansökte hos Göteborgs orkesterkassa var *Karl Valentin* (1853–1918) som under 1880- och 1890-talen hade stor betydelse för det offentliga musiklivet i staden. Valentin var det yngsta barnet i den familj som vi tidigare i denna framställning – framför allt för grosshandlaren Isaac Philips, frun Rosas och dottern Charlottes olika aktiviteter – har stiftat bekantskap med. Även Karl Valentin kom att ägna sig åt musiken om ock på ett delvis annorlunda sätt än vad som var det vanliga, nämligen förutom som pianist även som akademiker. Efter avslutade studier i Uppsala studerade Valentin vid universitetet i Leipzig och blev år 1885 filosofie doktor i musikkforskning över en studie om svenska folkmelodier.⁴

I samband med att Valentin blev färdig med sina studier slog han sig ned i Göteborg och gjorde vad fler före honom hade gjort: i december 1884 bildade han sällskapet *Sångföreningen*, som huvudsakligen var en kör.⁵ Tillkomsten av

1. Detta fanns för övrigt kvar ända till år 1969 då det avvecklades och uppgick i Göteborgs kommuns förvaltning.
2. Se protokoll för till exempel 24.11.1886 (sig. A:2, GOK, GSA).
3. Se protokoll för till exempel 20.12.1889 (sig. A:2, GOK, GSA).
4. *Studien über die schwedischen Volksmelodien*. Avhandlingen är anmärkningsvärd av flera anledningar, inte minst för att den svenska akademiska musikkforskningen under denna tid var mycket outvecklad, se vidare Dahlstedt 1986 ss. 25–60, särskilt ss. 46f om Valentin.

Sångföreningen är intressant ur flera aspekter. För det första därför att föreningen grundades i en tid då Harmoniska sällskapet var inaktivt. Liknande förhållanden hade rått även tidigare när musiksällskap hade bildats i Göteborg, till exempel Orphei vänner och Måndagssällskapet. Men det framgår också i en PM, som är skriven angående Sångföreningens verksamhet, att musiklivet i Göteborg under en tid strax före Sångföreningens bildande hade kännetecknats av stridigheter, men att de nu var bilagda.⁶ Utvecklingen med Sångföreningen följde mönstret från tidigare, nämligen att sällskapet efter en tid, närmare bestämt år 1886, gick samman med Harmoniska sällskapet. Ledare för sällskapet, som därigenom på nytt blev aktivt och levde vidare, blev Karl Valentin.

En andra intressant aspekt som anges i den nämnda promemorian är att förebilden för Sångföreningen var Sällskapet Gnistan, som grundades år 1878 och framför allt gav stöd åt konstlivet i Göteborg. Det handlade enligt promemorian om vikten att förankra musiken i det övriga samhällslivet, och på samma sätt som detta hade lyckats för konstens del med Sällskapet Gnistan, var nu önskemålet att också förankra musiken i samhällslivet med sällskapet Sångföreningen.

En tredje intressant aspekt med föreningen är vad den anger som sitt huvudsakligaste mål, nämligen ”anskaffandet av en orkester”. Detta önskemål skulle inte bli uppfyllt ännu på länge, men det visar att tanken och drivkraften hos de aktiva i musiklivet fanns kvar.

Stora teaterns orkester

En särskild orkester fanns dock i staden, nämligen den vid Nya teatern, eller som den från år 1880 hette, *Stora teatern*.⁷ August Ringnér som köpte teatern vid den exekutiva auktionen år 1871 tog själv över ledningen från år 1874. Vid hans död år 1880 övergick äganderätten till Ringnérs sväger Brinchmann som dock bodde i Köpenhamn och därför hyrde ut teatern till andra teaterdirektörer fram till år 1899 då Albert Ranft köpte teatern och själv tog över ledningen.⁸

Som tidigare gavs vid teatern till största delen talpjäser men även opera och operett kunde ibland uppföras. Mycket litet material finns om den orkester som var knuten till teatern. Eftersom teatern var privatägd och de olika teaterdirek-

5. Se artikel i GHT 9.12.1884. Sångföreningens efterlämnade källor är inordnade i Harmoniska sällskapets, GSA. Se även klipp i Valentinska familjearkivet, sig. L 112:14 Kapsel II, KB.

6. ”Dels är det koteri- och partiväsen som en tid söndrat musiklivet härstädes nu dessbättre försvunnet.” (PM angående Sångföreningens verksamhet, ”Oordnade handlingar”, sig. B, HS, GSA). Den sista konsert som Harmoniska sällskapet hade haft innan det på nytt blev överksamt var 26.4.1879 då Elfrida Andrée själv framförde sin komposition *Snöfrid*.

7. Namnändringen genomfördes av Emil Hillberg som under några månader 1880 hyrde teatern och ruinerade sig, se Pettersson 1992 s. 55.

8. Bland andra hyrde Frans Hedberg teatern under åren 1881–83.

törerna skötte sin administration efter eget gottfinnande, har inte något egentligt källmaterial om orkestern lämnats till eftervärlden. En källa är Emil Levan som ofta i brevväxlingen med sin äldre vän Ameen berättade om arbetet i orkestern och vilken glädje detta beredde honom. Men en än viktigare källa är några dokument som finns bevarade i Karl Valentins efterlämnade material.

Det är känt att Karl Valentin på olika sätt under åren arrangerade orkesterkonserter i Göteborg. Bland annat arrangerade han den 14 och 15.4.1894 konserter med en 41-mannaorkester från Köpenhamn, och han sökte hos Göteborgs orkesterkassa bidrag för att kunna göra om ett likadant arrangemang året därpå.⁹ Valentin arrangerade emellertid också konserter på egen hand och hyrde då med egna medel både Stora teatern och dess orkester. Detta gjorde han bland annat 7.5.1887, och i hans bevarade papper från detta tillfälle framgår att ifrån teaterns orkester medverkade 16 musiker. Dessutom finns avlöningslistor där det framgår att ytterligare cirka 8 musiker ingick i Valentins orkester, det vill säga sammanlagt 24 musiker. Dessa extra musiker tycks vara en blandning av amatörer och militärmusiker.¹⁰ Om detta stämmer innebär det att Valentin år 1887 fick bygga upp sin orkester *i princip* på samma sätt som Czapek hade gjort trettio år tidigare, det vill säga med en blandning av militärmusiker, amatörer och civila professionella. En viktig skillnad gällde dock: andelen civila professionella musiker var nu på 1880-talet den avgjort största kategorien.

Däremot vet vi alltså inte under vilka betingelser musikerna arbetade i orkestern på Stora teatern. Kapellmästare var Carl Hultén som också skyttade i kulisserna till Musikföreningens verksamhet. Flera av musikerna i orkestern känner vi igen från de tidigare orkestrarna, nämligen – förutom en del regementsmusiker: A. Luzek, J. Mraz, J. Thyboni, P.J. Ållander, E. Levan och A. Forsberg. Dessutom återfinner vi J. Douscha som tidigare medverkade i Göteborgs orkester. Douscha som var oboist bosatte sig i Göteborg efter orkesternedläggelsen 1866 och kom att ägna sig åt merkantil verksamhet. Han ingick inte i Musikföreningens orkester men däremot senare i Stora teaterns orkester. Det är troligt att han har kunnat kombinera sin huvudsysselsättning dagtid med detta orkesterspel på kvällstid.¹¹ På samma sätt gjorde postmannen Emil Levan och organisten i Hagakyrkan P.J. Ållander.

9. Se brevmanus "Till Göteborgs Orkesterkassas Styrelse" i Valentinska familjearkivet, signum L 112:14, kapsel I "Göteborgs Harmoniska sällskapet", KB.

10. Namnlistorna finns i L 112:14, kapsel I "Göteborgs Harmoniska sällskapet", Valentinska familjearkivet, KB.

11. Att Douscha också ibland arrangerade egna konserter omtalas av Berg 1914 t.ex. s. 477.

Peter Lamberg, Karl Valentin och Eduard Magnus. (Källor: Peter Lamberg (Göteborg), KB och GSM)

Orkestersällskapet L.L. och Göta Par Bricole

År 1887 bildades *Orkestersällskapet L.L.* av ett 20-tal amatörer och gav cirka två konserter per säsong. Ledare för sällskapet var till en början direktör Säfstrand men senare också Oscar Lemming, en militärmusiker som tidigare hade medverkat i Göteborgs musikförening. Sällskapet tycks dock ha upplösts redan efter några år, och av konsertannonserna att döma var den musikaliska nivån relativt låg och amatörmässig. Vid de få konserter som orkestersällskapet arrangerade framfördes endast ett fåtal orkesterverk, oftast av underhållningskaraktär, och resten av programmet upptogs av soloverk som framfördes av andra musiker.¹²

En likartad amatörsammanslutning gjordes inom Göta Par Bricole och var verksam under 1890-talet. Det är oklart hur stor orkestern har varit, dock är det känt att enligt tidigare mönster har den bestått av både yrkesmusiker och amatörer. Kapellmästare var bokhållare Carl Möller, och bland musikerna återfinns vi bland andra Emil Levan. Den musikaliska nivån på orkestern beskrivs bäst i ordenssällskapets egen historik:

”Overtyren till Oberon av Weber var en rätt svår uppgift, där inledningen togs något långsamt men för övrigt med i allmänhet god sammanhållning.”¹³

12. Berg 1914. Se också artikel i GHT 16.4.1887 inför sällskapets första konsert.

Peter Lamberg

Den som bäst kan skildra orkesterverksamheten i Göteborg under den sista perioden av 1800-talet är stadsnotarien och sedermera borgmästaren *Peter Lamberg* (1857–1924):

”Under året 1892–93 inträffade en för mig i visst avseende rätt betydelsefull händelse. I Göteborg fanns på den tiden ej någon stående orkester. Instrumentalkrafterna – från småkapell på värdshus, Göta artilleriregemente och amatörer – samlades då och då försöksvis till någon större instrumentalkonsert. Den, som i detta avseende lade ned mycket intresse var Karl Valentin, som under denna tid vistades i Göteborg och arbetade såsom dirigent i Harmoniska sällskapet. Emellertid var det ej med större framgång han ledde orkesterprestationer, han hade ej den därtill nödiga ledarebegåvningen. Han hade också så småningom slutat att giva orkesterkonserter och ägnade sig åt körkonserter med ackompanjement av piano.”¹⁴

Den för Lamberg betydelsefulla händelsen under säsongen 1892/93 var att en orkesterbildning kom till stånd med Lambergs medverkan. Den hade sin upprinnelse i att August Lindberg som hyrde både Stora teatern och Mindre teatern hade engagerat musiker till en 30-mannaorkester för att kunna uppföra operor. Ivar Hedenblad som verkade i Stockholm och Uppsala tog, när han fick kunskap om detta, kontakt med Peter Lamberg i Göteborg och engagerade denne till att förstärka orkestern med ytterligare 20–30 musiker. Dessa extramusiker engagerades både från Göteborg och från andra ställen, och bland annat alternerade Tor Aulin och Lars Zetterquist som konsertmästare och solister. Framstående amatörer som medverkade var vår kände Emil Levan (violin), häradshövdingen Hans Hult (violin) och bankdirektören J.O. Jacobson (violoncell).¹⁵

Wilhelm Berg uppger att orkestern uppgick till 56 musiker varav 39 man var stråkmusiker. Under Hedenblads ledning gav orkestern tre konserter under säsongen, och vid den första den 10.12.1892 bestod programmet av Mendelssohns symfoni a-moll, Beethovens uvertyr till *Egmont*, Griegs pianokonsert a-moll (solist: Franz Rummel), Monsignys ”Chanson et Rigodon” ur *Aline, reine de Golconde* samt inledningen till Halléns *Vom Pagen und der Königstochter*.¹⁶

Denna orkesterbildning var emellertid tillfällig, och i övrigt var man som Lamberg berättade hänvisad till vad som kunde åstadkommas genom att sätta

13. Åkerlund 1918 s. 201. Se också anförda arbete ss. 198–201 och 205. Det framgår inte under hur lång tid orkestern var verksam. Åkerlund uppger (s. 201) att ”Stommen till denna orkester utgjordes av C. Bredberg, E. Levan, Arn. Lundin, Ch. Kragh, Hj. Kjellberg, Alban Andersson, V. Kindlund, T. Rosell, J.O. Jacobsson, O. Wennberg och C.F. Chronander.”

14. Lamberg, *Vår familjs ursprung* s. 130. Peter Lambergs arkiv, Göteborg.

15. Lamberg, *Vår familjs ursprung* s. 131. Peter Lambergs arkiv, Göteborg.

16. Berg 1914 s. 610. De två övriga konserterna ägde rum 14.1.1893 och 25.2.1893.

Den första stamkvartetten för Sundbergska kvartettsällskapet. Från vänster Joseph Czapek, bankdirektör Oscar Jacobson, häradshövding Hans Hult och postmästare Emil Levan. (Källa: Sundbergska kvartettsällskapet)

ihop befintliga resurser i staden. Detta innebar att orkesterkonserter gavs endast undantagsvis. Vid enstaka tillfällen kom också andra orkestrar på besök, till exempel Berlinerfilharmonikerna under säsongen 1896/97. Arrangör för det gästbesöket var *Nya Musikföreningen i Göteborg*, som grundades i september 1895 och under de två första åren var en privat förening, men från årsmötet i mars 1897 blev öppen för allmänt medlemskap.¹⁷

Som Lamberg antydde blev Karl Valentin allt mindre aktiv i musiklivet med undantag för sina egna körkonserter till pianoackompanjemang. Under hans sista två år i Göteborg ledde han de Folkkonserter som Göteborgs arbetarinstitut arrangerade, men år 1897 flyttade han ifrån Göteborg och verkade under resten av sitt liv i Stockholm bland annat som sekreterare för Kungl. Musikaliska akademien. Efter Karl Valentin övertog Elfrida Andrée ledningen för folkkonserterna. Som en av de mer anmärkningsvärda händelserna i stadens konsertliv med hänseende till orkestermedverkan, skall också nämnas det uppförande av Andrées *Snöfrid* för soli, kör och orkester till text av Viktor Rydberg. Det var tonsättaren

17. Se "Nya Musikföreningen i Göteborg", sign: Acc. 1962:14, Göteborgs universitetsbibliotek. Se också *Musikföreningen i Göteborg stiftad den 18 mars 1897* [stadgar och matrikel].

Eugène Sundberg (Källa: GSM)

själv som ledde framförandet, och precis som tidigare fick hon även nu erfara de starka krafter som fanns emot henne som kvinnlig dirigent. I samband med uppförandet skrev hon till sin vän S.A. Hedlund:

”Den ena kapellmästaren efter den andra härstädes retar sig fördärvad och lägger knappast tänkbara elaka hinder i min väg, bara därför att jag äger en okuvlig lust att sysselsätta mig med orkester.”¹⁸

Sundbergiska kvartettsällskapet

Ännu en resurs i stadens musikliv skall nämnas även om den var helt privat, nämligen *Sundbergiska kvartettsällskapet*. Grosshandlaren Eugène Sundberg har i tidigare kapitel omtalats som en av de främsta amatörerna i stadens musikliv. Efter intryck av Mazerska kvartettsällskapet i Stockholm, grundat år 1849, ville även Sundberg bilda ett privat kvartettsällskap i sin hemstad. Han skrev därför om sitt testamente och donerade 10.000 kr för bildandet av ett sådant. Sundberg avled år 1883 och ett år senare bildades sällskapet. Till skillnad från Mazerska kvartettsällskapet har det i Göteborg dock förblivit privat och ger ej offentliga konserter.¹⁹

18. Citerat efter Larson 1971 s. 22.

Konserthuset på Heden och Göteborgs orkesterförening

De händelser som föregick det slutliga bildandet av en permanent orkester, vilket även är intimt förbundet med byggandet av ett konserthus, skall här endast summariskt återberättas. En av huvudpersonerna i detta arbete var Peter Lamberg, som alltsedan början av 1890-talet hade tagit aktiv del i organisationsarbetet för ett utbyggt orkester- och konsertliv.²⁰

I maj 1900 bildades på Göteborgs orkesterkassas initiativ en konserthuskommitté med handlanden George Murray som ordförande och bland andra bankdirektören Herman Mannheimer och Peter Lamberg som ledamöter.²¹ Avsikten var att slutligen få till stånd ett konserthus i Göteborg, och man siktade framför allt in sig på att få del av den utdelning ur Renströmska donationsfonden som ägde rum ungefär vart åttonde år när avkastningen uppgick till en halv miljon kronor. Denna tidpunkt närmade sig nu, och kommittén fick tio ledamöter ur stadsfullmäktige att ställa sig bakom en motion om att anslå 300.000 kr ur Renströmsfonden till ett konserthus på Gustaf Adolfs torg.²² Emellertid uppkom också ett motförslag om byggandet av ett lungotssanatorium, vilket var det förslag som vann omröstningen.

I detta läge föreslog arkitekten Ernst Krüger att, efter modell från Stuttgart, man skulle bygga ett konserthus av trä, vilket väsentligt skulle förbilliga byggandet. Förslaget gillades av bland andra Lamberg, Mannheimer och Murray, och de tog tillsammans med styrelsen för Eduard Magnus musikfond, Elfrida Andréé samt ytterligare några initiativ till att bilda ett aktiebolag, *AB Göteborgs Konserthus*. Efter lyckad aktieteckning för 104.000 kr kunde bolaget bildas i april 1904. Kommunen ställde tomt och alla kostnader förknippade med mark- och vägröjning, avlopp med mera till förfogande. Huset grundlades i juli 1904 och redan i slutet av nästkommande januari stod det färdigt så när som på en del målningsarbeten. Det provisoriska *Konserthuset på Heden* kunde invigas den 11 februari 1905 med en för tillfället sammansatt 55-mannaorkester under ledning av Tor Aulin.²³

Efter diskussioner om ett konserthus som första gången hade förts på tal på 1850-talet, hade staden till slut fått ett provisoriskt i trä.²⁴ Som det så ofta blir, blev det provisoriska allt mer permanent ända tills det brann ner fredagen den

19. Sundbergska kvartettsällskapet gav till sitt hundraårsjubileum 1984 ut en minnesbok, se Cederblom 1984. Angående Mazerska kvartettsällskapet, se Hedin 1949.

20. Peter Lamberg var dessutom sångare och medverkade vid flera konserter som solist, se Lamberg *Vår familjs ursprung* s. 132 med flera ställen.

21. *Förslag till Konserthus i Göteborg*. 1902, s. 3.

22. Se *Förslag till Konserthus i Göteborg*. 1902 samt *Förslag till Konserthus i Göteborg. Komiterades utlåtande nr 2*. 1903. Se också *Göteborgs konserthus* 1915 s. 6.

23. *Göteborgs konserthus den 11 februari 1905* samt Lamberg: *Vår familjs ursprung* ss. 139f.

24. Beskrivning av byggnaden i *Göteborgs konserthus* 1905.

Konserthuset på Heden låg utmed Gamla allén/Södra vägen och hade sin entré mot norr, dvs. mot Exercishuset. (Källa: GSM)

13.1.1928. Då tillsattes den kommitté vars arbete ledde fram till att konserthuset vid Götaplatsen kunde invigas år 1935, och först därmed fick staden det ickeprovisoriska konserthus som hade planerats i nästan hundra år.

I samband med att konserthuset på Heden stod klart, sammankallades i april 1905 de olika ekonomiska och organisatoriska resurser som fanns i staden för att slutligen organisera bildandet av en permanent orkester. Dessa organisationer var Göteborgs orkesterkassa, Harmoniska sällskapet, Nya Musikföreningen i Göteborg, Sundbergiska kvartettsällskapet, AB Göteborgs Konserthus och framför allt den nybildade *Eduard Magnus musikfond*.

Diskussioner om en orkesterbildning hade förts i staden sedan början av 1850-talet. Det nu starkaste incitamentet för att på nytt ta upp frågan, var – förutom det nya konserthuset – den Magnusska musikfonden. Den hade instiftats efter en testamentsdonation av makarna Göthilda och Pontus Fürstenberg, vilka hade avlidit i november 1901 respektive i april 1902. Fonden instiftades till minne av Göthildas far Eduard Magnus, som hade varit en av de främsta bidragsgivarna till de tidigare orkesterbildningarna.

Fondens storlek uppgick till 383.604 kr och var enligt testamentet avsett för att man ”mätte bilda ett musikkapell med ändamål ej endast att giva självständiga

konserter samt att, mot eller utan ersättning, även med orkestermusik bidra till teater- och allmänna föreställningar samt vid konserter.”²⁵ Den gamla kopplingen att ha en orkester för både självständiga konserter och för att ge understödande teatermusik fanns alltså kvar.

Den nya verksamheten organiserades med så kallade *garanter*, vilka med ett bindande medlemskap på tre år och en större summa pengar skulle garantera orkesterns ekonomi. Vidare erbjöds folk att teckna sig som *stiftare* varvid man skulle bidra med 100 kr per år samt slutligen som *ledamöter*, vilka fungerade som en slags abonnenter där man köpte sig en fast stol för fem konserter per år. Redan den 26 april 1905 hade teckningen lyckats så väl att ett konstituerande möte för *Göteborgs orkesterförening* kunde hållas, och i den nya styrelsen valdes Peter Lamberg till ordförande.

Orkesterns storlek var omkring 45 man och kapellmästare blev den tyske Heinrich Hammer, som tidigare under våren hade givit ytterligare två konserter efter Tor Aulins invigningskonsert. Hammer var nu den som, i likhet med Czapek och Hallén tidigare, fick resa utomlands för att engagera musiker.²⁶

25. Citerat efter Hilleström 1980 s. 7.

26. Hilleström 1980 ss. 8f.